

Молитися, ... а до того  
 Я не знаю Бога.  
 Подовийте, та виставийте,  
 Кайдань порвуйте,  
 И вранною злою кровью  
 Волно окропите  
 И мене в селби великій  
 Из селби волбній новій  
 Не забудьте помилувати  
 Не змиждь тихимъ словомъ.



Товариство  
 ім. Олекси Тихого

Як умиру то похвалите  
 Мене на могили.

Серед стегу широкого

На вуку

Шобъ

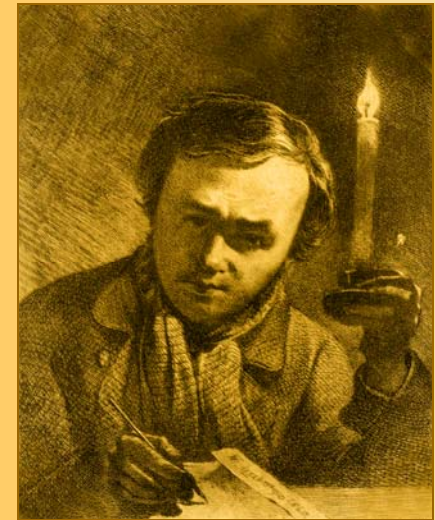
И дн

Було

Якъ

Якъ

Усми



Олекса ТИХИЙ  
 ТАРАС ШЕВЧЕНКО  
 ПРО МОВУ

Кровъ ворожу отойди

И лань и соря

Все покину, и помилу

До самого Бога

**О. ТИХИЙ «ТАРАС ШЕВЧЕНКО  
ПРО МОВУ»**

Висловлювання з листів та творів

Упорядник  
Людмила Огнєва

ДОНЕЦЬК – 2013

**ББК 81.2**

**М74**

**О. ТИХИЙ. «ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО МОВУ»**

*Упорядник*  
**ЛЮДМИЛА ОГНЄВА**

*Відповідальні за випуск:*  
**ШАПОВАЛОВ Євген, ОГНЄВА Людмила**  
**ТИХИЙ Володимир, КУРБАЦЬКА Ірина**

*Світлина пам'ятних місць перебування Т.Шевченка м. Седнєві*  
**Володимир ПОВОЗНИК**

**Видання здійснене за сприяння**  
**Товариства ім. Олекси Тихого**

**О. ТИХИЙ. «ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО МОВУ»** /Упорядк.  
коментарі та Додаток – Людмила Огнєва. /Донецьк: 2013. – с. 68

До книги ввійшли вислови про рідну мову із поетичних та прозових творів Тараса Григоровича Шевченка, подані за розділом 5 книги «Мова – народ» Олекси Тихого (1927-1984), спогади Володимира Тихого про батька. Також включено вислови Т.Шевченка про мову, які свого часу не були долучені О.Тихим до його збірки «Мова – народ».

Книга О.Тихий «Тарас Шевченко про мову» має практичне значення для школярів і вчителів, студентів і викладачів, громадських діячів і службовців, для всіх шанувальників української мови.

На обкладинці: *Т. Шевченко. Автопортрет із свічкою. Офорт.*  
1860

© Людмила Огнєва  
© Олекса Тихий  
© Володимир Тихий

***Світлій пам'яті Тараса Шевченка  
до 200-ї річниці від дня народження***

"Микито, рідний брате!

Минуло вже більш як півтора року, а я до тебе не написав ні півслова. Вибачай, голубе сизий, так трапилось. Скажу ширі правду, не те, бо, бач, і так і не так, а все-таки <sup>чи</sup>лучше, коли получиш, прочитаєш хоч одно слово рідне. Серце ніби засміється, коли знаєш, що там діється... А сам, як тільки получиш моє оце письмо, зараз до мене напиши, щоб я знав. Та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому.

Бо москалі чужі люди,  
Тяжко з ними жити;  
Немає з ким поплакати,  
Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами... Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму, будь ласкав - а не по-московському...

Не забудь же, зараз напиши письмо - та по-своєму.

1839, листопада 15 дня, С.Петербург"

Т.Шевченко, твори в 10 томах, т. 6, ст. 15-16

"Брате Микито, треба б тебе полатять, а я не сердитий. Нехай буде так, як робиться. Бач за що я хочу тебе лаять, чом ти, як тільки получиш моє письмо, до мене не написав, бо я тут турбувався. Трапляється, що писемка з грішми пропадають - а в друге за те, що я твого писемка не втратив, чорт зна по-якому ти його скомпромував, не по-нашому, не по-московському - ні се ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм писемком побалакав на чужій стороні язиком людським...

Скажи Іванові Федьорці, нехай він до мене напише письмо окреме - та тільки не по-московському, а то і читати не буду - кланяйся йому.

~~Т.Шевченко~~ Санкт-Петербург. Марта 2 - 1840."

Т.Шевченко, т. 6, ст. 17-18

"...Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. І спасибі всім тим, хто пише по-нашому або про наше." 8 декабря 1841.

Т.Шевченко, т. 6, ст. 21

"Переносив оце свою С л е п у ю, та й плачу над нею, який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюсь капанам, черствим капанським словом. Лихо, брате отамане, ей-богу лихо. Це правда, що окреме бога і чорта в душі нашої єсть ще щось таке, таке страшне, що аж хлод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, дур йому, мене тут і земляки зовуть дурним, воно правда, але що я маю робити, хіба ж я винен, що я урідився не капаном або не французом. Що нам робити, отамане брате? Праць против рожна чи закопаться живою в землю - не хочеться, думка не хочеться мені друковать С л е п у ю, але вже не маю над нею волі та дур їй, а обридла вже вона мені." С.П. 1842 - 1/2 септября.

Т.Шевченко, т. 6, ст. 24

"Спасибі вам і за ласкаве слово про дітей моїх Г а й да ма к і в. Пустив я їх у люди, а до цієї пори ще ніхто й спасибі не сказав. Може

З машинопису О.Тихого добірки  
висловів Т.Шевченка про мову

### **З передмови О. Тихого до книги «Мова-народ»**

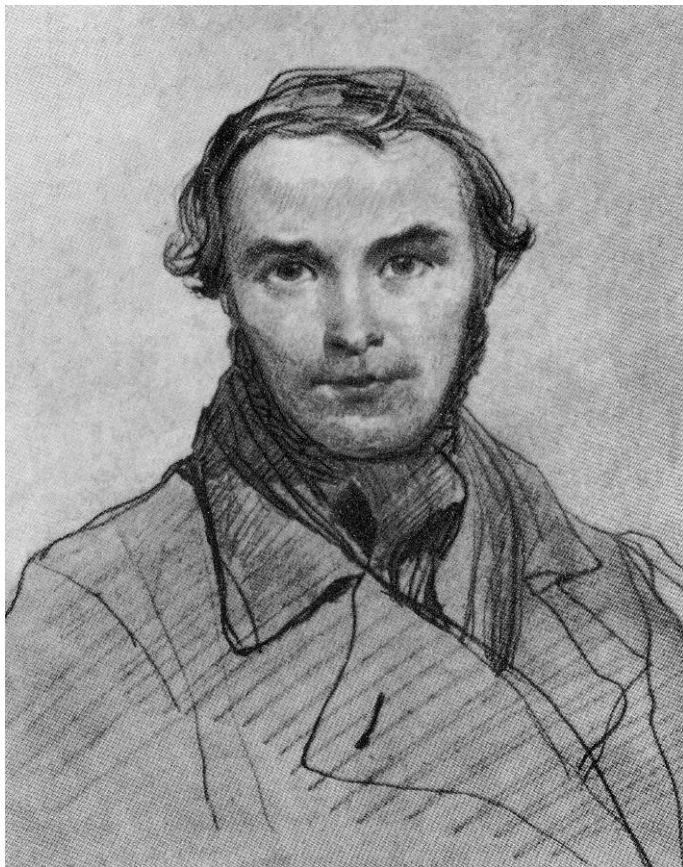
... Тема про мову та її значення в житті народу практично невичерпна (в житті духовному, мистецькому, виробничому і т.д.). Ми і не претендуємо на це. Ці висловлювання зібрані у вільний від основної роботи час. Вважаючи, що вони можуть бути корисними для людей, укладач вирішив подати їх до друку.

Книга у першу чергу адресується вам, товариші вчителі української мови та літератури, а вже через вас учням та їх батькам. Думається, що в ній знайдуть щось корисне і люди, не зв'язані зі школою, особливо інтелігенція. Раніше виходили подібні книги, як то: «Золотые россыпи» (Одеса), «Это интересно знать» (Донецьк), «Музиканти сміються», «Цікаві бувальщини» (Київ, по три видання кожна) та багато інших. Щось подібне мали на увазі і ми.

Хочеться думати, що книга якоюсь мірою сприятиме піднесенню авторитету української мови як серед українців, так і серед інших, що часом мають на неї неправильні, міщанські, а то й шовіністичні погляди. Думається, що в книзі є матеріали, які спонукають до думання, співставлення, аналізу.

**Олекса Тихий**

*Хутір Іжєвка Донецької області, 1976р.*



*Т.Шевченко. Автопортрет.  
Папір, олівець. с. Потоки Серпень 1845.*

Шевченко закоханий у красу української мови, її словесну розкіш, чудову співучість, невичерпний гумор, її свободність від усякої граматичної неволі; він є закоханий у розкішні та влучні метафори і порівняння народної творчості, що творилась протягом цілих віків; він є закоханий в історичні козачі форми побуту – а втім, часом все те є в зневазі. Не тільки солдатський чобіт режиму Миколи I топче молоду українську літературу, але й українська інтелігенція соромиться свого мужицького виговору та силкується замінити свою чудову мову каліченим, недомовним, напівмосковським наріччям. Шевченко немов почув, що насильство уряду та зрада рідній мові більшої частини української інтелігенції позбавлять його музу правної аудиторії, що презирство до мови, яку він так шанував, стає на дорозі між ним і його народом. Ось через що Шевченко-літератор підтримував Шевченка-громадянина в його націоналізмі.

*А.Луначарський, Великий народний поет»*  
(Хрестоматія матеріалів з історії української  
літературної мови",  
ч. 2, Київ -1961р., ст. 274)

Ох, гірко признатись, а приходить ся сказати, що ми нічого не зробили. Ми тішили себе і забавлялись іншими порівняннями, розтрачували свої сили на інші заміри і нічого не зробили ні

задля слави покійного, ні задля своєї рідній мови,  
якій так нелукаво слугував, так високо її підняв і  
уславив поміж людьми...

*На 32 роковини Т.Г.Шевченка*

Микито, рідний брате!

Минуло вже більш як півтора року, а я до тебе  
не написав ні півсловечка. Вибачай, голубе сизий,  
так трапилось. Скажу щирю правду, не те, щоб  
ніколи було або що, а так собі ні се ні те, ще раз  
вибачай... Воно, бач, і так і не так, а все-таки  
лучше, коли получиш, прочитаєш хоч одно слово  
рідне. Серце ніби засміється, коли знаєш, що там  
діється... А сам, як тільки получиш моє оце  
письмо, зараз до мене напиши, щоб я знав. Та,  
будь ласка, напиши до мене так, як я до тебе пишу,  
не по-московському, а по-нашому.

Бо москалі чужі люди,

Тяжко з ними жити:

Немає з ким поплакати,

Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово,  
нехай хоч раз поплачу веселими сльозами... Ще  
раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму,  
будь ласкав, - а не по-московському...

Не забудь же, зараз напиши письмо - та по-  
своєму.

1839, ноября 15 дня, С.Петербург.

*Т.Шевченко, твори в 10 томах, т.6, ст.15-16*

Московської мови.  
Україно! Україно!  
Оце твої діти,  
Твої квіти молодії,  
Чорнилом політі.  
Московською олекотою  
В німецьких теплих  
Заглушених!.. Плач, Україно!  
Бездітна вдовице!"

Т.Шевченко, т. I, ст. 251-252

"І Колара читає  
З усієї сили,  
І Шафарика, і Ганка,  
І в славінофілі  
Так і претесь... І всі мови  
Слав'янського ляду -  
Всі знаєте. А своєї  
Дастьбі... Колись будем  
І по-своєму глаголити,  
Як німець покаже  
Та до того й історію  
Нашу нам розкаже,  
Отойді ми заходимось!.."

Т.Шевченко, т. I, ст. 333

"Єсть у мене щирий батько  
/Рідного немає/-  
Дасть він мені раду з вами,  
Бо ~~сам~~ здоров знає,  
Як то тяжко блукать в світі  
Сироті без роду;  
А до того-душа щира,  
Козацького роду,  
Не одцуравсь того слова,  
Що мати співала,  
Як малого повивала;  
З малим розмовляла;  
Не одцуравсь того слова,  
Що про Україну  
Сліпий старець, сумуючи,  
Співає під ~~тем~~ тином."

Т.Шевченко, т. I, ст. 80-81

"Ну що ~~б~~, здавалося, слова...  
Слова та голос - більш нічого.  
А серце б'ється-ожива  
Як їх почує!.. Знать од бога  
І голос той і ті слова  
Ідуть меж ліді!..

... Матрос,  
Таки земляк наш з Островної,  
На вахті стоя,  
Журився сам собі чогось,  
Та й заспівав,- звичайне, тихо,  
Щоб капітан не чув, бо злиха  
Якийсь лихий, хоч і земляк.  
Співав матрос, як той козак,

З машинопису О.Тихого добірки  
висловів Т.Шевченка про мову



*Т. Шевченко. Слепа з дочкою.  
Автоілюстрація до поеми «Слепая».  
Олівець, серія. 1842.*

Брате Микито, треба б тебе полаять, а я не сердитий. Нехай буде так, як робиться. Бач за що я хочу тебе лаять, чом ти, як тільки получив моє письмо, до мене не написав, бо я тут турбувався. Трапляється, що письма з грішми пропадають - а в друге, за те, що я твого письма не второпаю, чорт зна по-якому ти його скомпонував, не по-нашому, не по-московському - ні се ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським...

Скажи Іванові Федьорці, нехай він до мене напише письмо окреме - та тільки не по-московському, а то і читать не буду - кланяйся йому.

Санкт-Петербург, Марта 2 - 1840.

*Т.Шевченко, т.6, ст.17-18*

... Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. І спасибі всім тим, хто пише по-нашому або про наше.

8 декабря 1841.

Переписав оце свою «Слепую», та й плачу над нею, який мене чорт спіткав і за який гріх, ще я ще сповідаюся кацапам, черствим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-Богу, лихо. Це правда, що окрім бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по

серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому, мене тут і земляки зовуть дурним, воно правда, але що я маю робить, хіба ж я винен, що я уродився не кацапом або не французом. Що нам робить, отамане-брате? Прать против рожна чи закопаться заживо в землю – не хочеться, дуже не хочеться мені друкувати «Слепую», але вже не маю над нею волі, та цур їй, а обридла вже вона мені.

С.П. 1842 - 30 сентября.

*Т.Шевченко, т.6, ст.24*

Спасибі вам і за ласкаве слово про дітей моїх «Гайдамаків». Пустих я їх у люди, а до цієї пори ще ніхто й спасибі не сказав. Може, й там над нами сміються так, як тут москалі зовуть мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їм звидить, нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого й не треба. Обіцянку пришлю вашим дівчатам к Великодню, а може, й раньше, коли впораюсь. Тільки не ту, що вам писав, а іншу, по-московському скомпоновану. Щоб не казали москалі, що я їх языка не знаю.

С.Петербург, 25 января 1843

*Т.Шевченко, т.6, ст.27*

покажишь же доброту твою и милость  
по одануть богу и людям не мож  
а тинь уже жинь тинько иже  
жиртиса.



даже в бога иже в  
милости. Добра душа  
добра, тинько иже в  
бога иже в бога, иже  
но в бога иже в бога, иже  
иже, а не можеть  
иже, а не можеть

Овчару, тинько иже  
добра иже в бога, иже  
иже, а не можеть  
иже, а не можеть

добра, а тинько иже в  
прииду, а вонь можеть прииду то не ви  
слив а бо дружин со виеке и не удр  
виев жинь прииде. а в виев  
иже. спави виев и донь иже  
тее можеть виев и донь иже  
а до иже поре иже тинько иже  
иже и тинько иже. иже  
иже. добути иже иже  
иже. Бог тинько иже в  
иже. аби тинько иже, то

Автограф листа Т.Г. Шевченка до Г.С. Тарновського



*Т. Шевченко . «Судна рада». Офорт. 1844*

Ще ось що, чи я вам розказував, що я хочу рисувать нашу Україну, коли не розказував, то слухайте... На види і на людський бит текст буду сам писать або Куліша проситиму, а на історію потурбуйтеся, будьте ласкаві, ви писать три листочки в год. Тільки по-нашому - щоби ←тямили безглузді кацапи.

6-8 травня 1844. С.Петербург. *Т.Шевченко*

Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи то красотою прикметні, вдруге - як теперішній народ живе, втретє - як він колись жив і що виробляв; із теперішнього биту посилаю вам одну картину для штампу, а ще три будуть готові у

августі, а в год буде виходить 16 з текстом, а текст исторический будете ви компоновать, бо треба, бачте, по-нашому або так, як єсть в літописах.

29 іюня 1844. С.Петербург

*Т.Шевченко, т.6, ст.32-33, т.6, ст.32*

Давно ворухиться в мене в голові думка, щоб перевести на наш прекрасний український язык «Слово о Полку Ігоря»...

Вонми гласу молення моего, друже мій єдиний, пришли мені текст «Слова о полку Ігоря», а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те «Слово», переведено на наш задушевний, прекрасний язык.

14 апреля 1854. Новопетровське укріплення

Привітай, друже мій єдиний, оцього уральского козачину, з ним я познайомився не дуже давно, він мені тоді здавався добрим чоловіком і щирим уральским козаком, може, тепер зіпсувався у вашій білокаменній. Ось ще він у тебе попросить для мене «Слово о полку Ігоря» Максимовича або Шишкова, дай йому ради святої нашої поезії один екземпляр, коли маєш. Бачиш, у мене давно вже думка заворушилась перевести його, те «Слово», на наш милий, на наш любий український язык.

1854, 1 мая. Новопетровське укріплення.

*Т. Шевченко, т.6, ст.87*

Мой милый, мой добрый Зигмунт! Благодарю тебя за твое ласковое, сердечное, украинское слово, тысячу раз благодарю тебя. Рад бы я отвечать тем же сердцу милым словом, но я так запуган, что боюсь родного милого звука.

6 квітня 1855. Новопетровське укріплення

*Т. Шевченко, т.6, ст.98*

Прислав мені із Пітера курінний Панько Куліш книгу своєї роботи, названу «Записки о Южной Руси», писану нашим язиком... Такої доброї книги на нашому язyku ще не було друковано.

22 квітня 1857. Новопетровське укріплення

*Т. Шевченко, т.6, ст.130*

А Куліша як побачиш, то поцілуй його за мене і скажи йому, що такої книги, як «Записки о Южной Руси», я ще зроду не читав... Живо й просто вилита стареча мова.

22 квітня 1857. Новопетровське укріплення

*Т. Шевченко, т.6, ст.133*

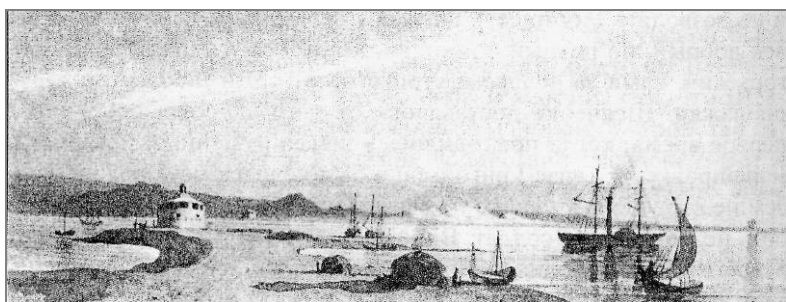
Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував «Чорну раду» по-нашому. Я її прочитав і в «Руській беседі», і там вона добра, але по-нашому лучче.

4-5 декабрия 1857. Нижній Новгород

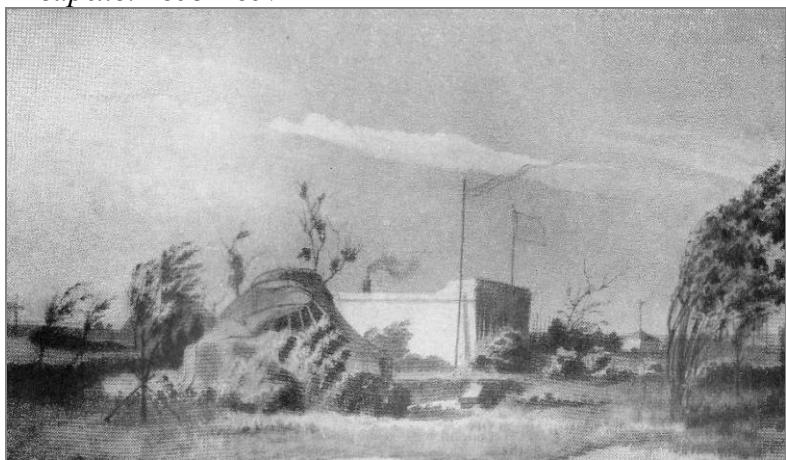
*Т. Шевченко, т.6, ст.155*



*Т. Шевченко. Новопетровське укріплення з Хівинського шляху. Акварель. 1856-1857*



*Т. Шевченко. Новопетровське укріплення з боку моря. Акварель. 1853-1857*



*Т. Шевченко. Сад коло Новопетровського укріплення. Акварель. 1854*



*Т.Шевченко. Портрет Лікери Полусмакової.  
Фрагмент. Італійський олівець. 1860*

Навчи ти мене, будь ласкав, що мені робить з  
руськими повістями? У мене їх десятків коло двох  
набереться. Затопити грубу - шкода: багато праці  
пропаде. Та й грошей би хотілося, бо тепер вони  
мені дуже потрібні. Порадь, будь ласкав, що мені  
робить?

26 января 1858. Нижній Новгород

*Т. Шевченко, т.6, ст.165*

А тепер я захожусь сердиться на тебе, отамане,  
наш батьку кошовий! Мабуть, ти давно в землях  
християнських не бував і доброї мови  
християнської не чував, що зовеш мене  
закадишним другом. Чи ж чути було коли-небудь  
єж християнами таке бридке, паскудне слово?  
Мабуть, ти, батьку, забув нашу християнську мову  
і доценту побусурманився?

1859. 17 січня. С.Петербург .

*Т. Шевченко, т.6, ст.189*

Шкода, що твої хлопці написали до мене чорт-  
зна по якому; вони хоч би у Прісі вчилися писать  
по-людському.

15 мая. 1860. С.Петербург

*Т. Шевченко, т.6, ст.211*

Я оце заходився жениться, то мені, бач, і тут  
треба гроші: а вся надія на «Основу» та на  
«Кобзаря». Будущее подружжє моє зоветься

Ликеря - крѣпачка, сирота, така сама наймичка, як і Харитя, тільки розумніша од неї, письменна і по-московському не говорить.

22, 25 августа. 1860. С.Петербург

*Т. Шевченко, т.6, ст.216*

Хотя по языку нас не считал за немцев.

*А. Грибоедов «Горе от ума»*

Випускаю оце в люди другого "Кобзаря" свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предісловієм. До вас слово моє, о братія моя українська возлюбленная...

Велика туга осіла мою душу. Чую, а іноді й читаю: ляхи друкують, чехи, серби, болгари, чорногори, москалі - всі друкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило.

Чого ви так, братія моя?

Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів? Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московській не пишемо?... Кричать о єдіной славянской літературі, а не хочуть і заглянуть, що робиться у слав'ян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську або хоч і нашу?...

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди.

Воскресает ли когда отъ клеветы мѣдо?  
Чтобъ уминой, доброй манеи народа,  
А что по язвы мнѣ несутъ тамъ за нѣмѣю  
А Губернаторъ.

Вопросы охоты и моды других кнот  
забыл слово, а чтоб не спорились оти  
башни: то моды и то с предмоды  
То все моды мои, а башни моды  
Упрямые и догматы мои и.

Автограф Т.Шевченка. Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря 1847 р. (перша сторінка)



Садина, в якій жив Т.Шевченко, перебуваючи в Седневі 1846 – 1847 рр.



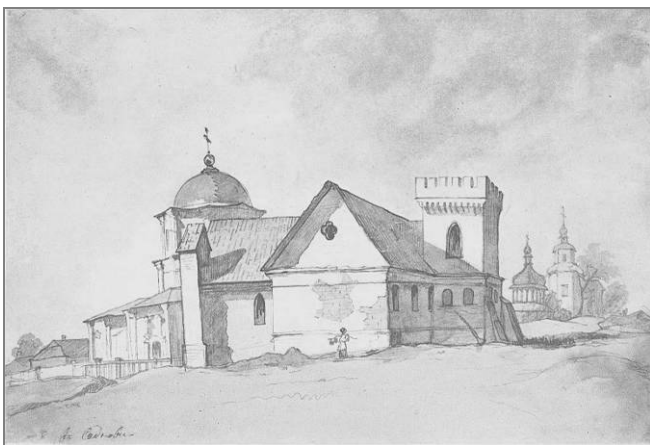
Липа, під якою відпочивав Т.Шевченко, перебуваючи в Седневі 1846-1847 рр.

Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії - і свого язика не знає: а Вальтер Скотт в Еденборге, а не в Шотландії - а може, і це було що-небудь, що вони себе одщурались. Не знаю. А Боряц усе-таки поет народний і великий. І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина.

Покойний Основ'яненко дуже добре приглядався до народу та не прислухався до язика, бо може, його не чув у колисці од матері, а Гулак-Артемівський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним панством. Нехай би вже оті Кирпи - гнуч кошиєнки сутяги – їх Бог, за тяжкії гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру, рідну матір - на п'яницю непотребную, а в придаток ще і - вьдодали.

Чому В.С.Караджич, Шафарик і інше не постриглись у німці (їм би зручніше було), а остались слав'янами, щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і працюйте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь.

1847, марта 8, Седнев



*Т. Шевченко. В Седневі. Сепія. Седнев. IV 1846*

Нация без своей собственной, ей только принадлежащей, характеризующей черты похожа просто на кисель, и самый безвкусный кисель.

*Т. Шевченко, "Близнецы"*



*Т.Шевченко. Автопортрет. Олівець. 1847*

в світлі тебе. тобто змислю  
 мені брати про свідання  
 не поспутиш. поспутиш.  
 Вдур тоби мардасови  
 Кимамаро. и зробиши  
 и зроби не зробиши  
 Емалі пропавши у немісті  
 Боже мій едмалі!!  
 Емалі отже де рій! уявляю  
 Золотий обличчя  
 Бюдолязи сивою сивою  
високий сердитий  
 виступи, обожню  
 Царюча не боги  
 мові спаніж змислю  
 Томи довгомоги,  
 Мице мимало сердешне  
 дити. солового.  
 Емалі оце то ти боги  
 мислять з то бо.  
 а в дурний не бачи  
~~Види~~ ~~ми~~ ~~ради~~  
 тебе иди и ради

Автограф Т.Шевченка. Сторінка поеми «Сон» з помітками чиновників III відділення

Штовхаюсь я; аж землячок,  
Спасибі, признався,  
З циновими гудзиками:  
"Де ты здесь узялся?"  
"З України". - "Так як же ты  
Й говорить не вмиєш  
По-здешньому?" - "Ба ні, - кажу,  
Говорить умію,  
Та не хочу"

*Т. Шевченко, т.1, ст. 346*

А меж ними і землячки  
Де-де проглядають.  
По-московській так і ріжуть,  
Сміються та лають  
Батьків своїх, що змалечку  
Цвенькать не навчили  
По-німецькій - а то тепер  
І кисни в чорнилах!  
П'явки! П'явки! Може, батько  
Остатню корову  
Жидам продав, поки вивчив  
Московської мови.  
Україно! Україно!  
Оце твої діти,  
Твої квіти молодії,  
Чорнилом політі.  
Московською блекотою  
В німецьких теплицях

Заглушені!.. Плач, Україно  
Бездітна вдовице!

*Т. Шевченко, т.1, ст. 251-252*

І Коллара читаєте  
З усієї сили,  
І Шафарика, і Ганка,  
І в слав'янофіли  
Так і претесь... І всі мови  
Слав'янського люду -  
Всі знаєте. А свої  
Дастьбі... Колись будем  
І по-своєму глаголить,  
Як німець покаже  
Та до того й історію  
Нашу нам розкаже,-  
Отойді ми заходимось!...

*Т. Шевченко, т.1, ст. 353*

Єсть у мене щирий батько  
(Рідного немає)-  
Дасть він мені раду з вами,  
Бо сам, здоров, знає,  
Як то тяжко блукать в світі  
Сироті без роду;  
А до того - душа щира,  
Козацького роду,  
Не одцуравсь того слова,  
Що мати співала,

Як малого повивала  
З малим розмовляла;  
Не одцуравсь того слова,  
Що про Україну  
Сліпий старець, сумуючи,  
Співає під тином.

*Т. Шевченко, т.1, ст.80-81*

Ну що б, здавалося, слова...  
Слова та голос - більш нічого,  
А серце б'ється - ожива  
Як їх почує!.. Знать от бога  
І голос той і ті слова  
Ідуть меж люди!..  
... Матрос  
Таки земляк наш з Островної  
На вахті стоя,  
Журился сам собі чогось  
Та й заспівав, - звичайно, тихо,  
Щоб капітан не чув, бо з лиха  
Якийсь лихий, хоч і земляк,  
Співа матрос, як той козак,  
Що в наймах виріс сиротою,  
Іде служити в москалі...

*Т. Шевченко, т.2, ст. 85*

...Ради їх  
Людей закованих моїх,  
Убогих, нищих... Возвеличу  
Малих отих рабів німих!  
Я на сторожі коло їх  
Поставлю слово.

*Т. Шевченко, т.2, ст. 289*

В ком нет любви к стране родной,  
Те сердцем нищие навеки,  
Ничтожные в своих делах  
И суетны в ничтожной славе.

*Т. Шевченко, т.3, ст. 66*

Колись будем  
І по-своєму глаголять.  
Як німець покаже  
Та до того й історію  
Нашу нам розкаже, —  
Отоді ми заходимось!..  
Добре заходились  
По німецькому показу  
І заговорили  
Так, що й німець не второпа  
Учитель великий,  
А не те, щоб прості люде.  
А гвалту! а крику!

*Т. Шевченко «І мертвим, і живим, і  
ненарожденним...»*

Кому ж її покажу я,  
І хто тую мову  
Привітає, угадає  
Великеє слово?  
Всі оглухли — похилились  
В кайданах... байдуже...  
Ти смієшся, а я плачу,  
Великий мій друже.  
А що вродить з того плачу?  
Богилова, брате...  
Не заревуть в Україні  
Вольнії гармати.

*Т. Шевченко «Гоголю»*

Тойді, як, Господи, святая  
На землю правда прилетить  
Хоч на годиночку спочить,  
Незрячі прозрять, а кривіє,  
Мов сарна з гаю, помаинуть,  
Нічим отверзнуться уста;  
Прорветься слово, як вода,  
І дебрь-пустиня неполита,  
Зцілющою водою вмиа.  
Прокинеться...

*Т. Шевченко «Ісаія. Глава 35  
(Подражаніє)»*

Не нарікаю я на Бога,  
Не нарікаю ні на кого.  
Я сам себе, дурний, дурю.  
Та ще й співаючи. *Орю*  
*Свій переліг — убогу ниву!*  
*Та сію слово. Добрі жнива*  
Колись-то будуть.

*Т. Шевченко «Не нарікаю я на Бога»  
5 жовтня 1860 р., Петербург.*

П'явки! п'явки! Може, батько  
Остатню корову  
Жидам продав, поки вивчив  
Московської мови.  
Україно! Україно!  
Оце твої діти,

Твої квіти молодії,  
Чорнилом політі.

*Т. Шевченко «Сон (У всякого своя доля...)»*

...Молю, ридаючи, пошли,  
Подай душі убогій силу,  
Щоб огненно заговорила,  
Щоб слово пламенем взялось,  
Щоб людям серце розтопило,  
І на Україні понеслось,  
І на Україні святилось  
Те слово, Божєє кадило,  
Кадило істини. Амінь.

*Т. Шевченко «Неофіти». 1857*

Недавно я поза Уралом  
Блукав і Господа благав,  
Щоб наша правда не пропала,  
Щоб наше слово не вмирало.

*Т. Шевченко «Марку Вовчку».*

*Февря 17. СПб.». 1859*

А где причина этой несамосознательности,  
этой безнравственной несамосознательности?  
Известно где, в школе. В школе нас всему ~  
научат, кроме понимания своего милого  
родного слова.

*Т. Шевченко, Повість «Прогулка...»,  
Новопетровське укріплення*

*Тихий В.*

## **МОВА ЯК ДОЛЯ**

19 листопада 1989 року в Києві, на Байковому цвинтарі були поховані тлінні останки Василя Стуса, Юрія Литвина, Олекси Тихого, перевезені з далекої Пермської землі. Тисячі людей прийшли на перепоховання, яке перетворилося в урочисту демонстрацію під національними прапорами, з палкими промовами і молебнями. Очевидно, це була одна з найбільш масових подій повоєнного часу, організованих у Києві не за командою КПРС.

Ім'я Стуса було відоме, але про Литвина та Тихого знали мало. Знали, що Олекса Тихий був членом–засновником Української Гельсінської групи, що був засуджений 1977 року до десяти років таборів і помер у тюремній лікарні 6 травня 1984 року. Власне, всі троє колишніх політв'язнів були членами Української Гельсінської групи і всі троє загинули в пермських таборах. У 1989 році, в епоху перебудови і гласності, про це вже можна було говорити.

Тихий Олексій Іванович, мій батько, ніколи не прагнув до того, щоби бути «на виду». Він завжди наполегливо робив те, що вважав за потрібне, без будь–яких кон'юнктурних міркувань і амбіцій. Основні моменти пожовтневої історії України відбилися в долі батька, в його прагненні зберегти людську гідність, національну

самосвідомість, рідну українську мову – не лише для себе, а й для своїх земляків із Донеччини.

Народився Олекса Тихий 27 січня 1927 року на хуторі Іжевка Костянтинівського району Донецької області, там же прожив усе життя, за винятком років навчання і таборів. Батьків батько, Іван Петрович, залізничник, помер у 1957 році, коли його син відбував перший термін ув'язнення в мордовських таборах. Мати, Марія Кіндратівна, колгоспниця, померла, коли її син сидів удруге. Старший брат Микола загинув на війні, дві молодші сестри живуть у Донецькій області.

### **З останнього слова О. І. Тихого на суді 29 червня 1977 року:**

«Я громадянин СРСР, українець, ні до яких партій не належав. У КПРС мене не приймуть. Та я й не хотів би бути її членом через деякі пункти у її статуті. У вісімнадцять чи дев'ятнадцять років я прочитав повне зібрання творів Леніна. Я завжди дивився на життя своїми очима. Я пам'ятаю 33-й рік, голод, пам'ятаю війну, фашистів, пам'ятаю облави, біженців, як вішали і багато іншого.

Я вчився в транспортному і сільськогосподарському інститутах, працював на будівництві у Златоусті. Вже тоді моє кредо було: «Путь к свободе лежит через тюрьму». Потім був

Московський університет (філософський факультет, кафедра педагогіки. – В. Т.), робота в школі. У школі я знайшов своє покликання. Я працював у сільській школі, бачив село зблизька, зсередини. Вже тоді я мав зустрічі з Міністерством внутрішніх справ. Тоді до «бунтаря» тільки приглядалися, але «неуживчивість с бюрократами» не знайшли достатньою підставою для арешту».

Після закінчення університету батько вчителював у Приазов'ї, потім повернувся на Донеччину. Працював завучем у школі, викладав історію і суспільствознавство, багато читав. XX з'їзд КПРС сприйняв як заклик до перебудови суспільства.

### **З останнього слова О. І.**

**Тихого 29 червня 1977 року:**

«На виробничій нараді в школі 16 січня 1957 року я робив доповідь про необхідність перебудови школи відповідно до вчення Макаренка... Я сказав, що кому як, а, по–моєму, комунізм у нас не будується»....

18 квітня 1957 року Сталінський (тепер – місто Донецьк) обласний суд розглянув на закритому засіданні справу за звинуваченням О. Тихого в «антирадянській агітації та пропаганді» – стаття 57–10 Кримінального кодексу. Під цим розумівся також і його

відкритий лист до ЦК КПРС з протестом проти введення радянських військ в Угорщину. Розстрілявши угорську революцію в листопаді 1956 року, радянський режим почав «закручувати гайки» і в СРСР.

**З вироку 1957 року (переклад з російської):**

«Підсудний Тихий О. І. працював завідувачем навчальної частини Олексієво–Дружківської середньої школи.

Будучи вороже налаштованим до існуючого в СРСР ладу, 16 січня і 11 лютого 1957 року в присутності викладачів цієї ж школи висловлював антирадянські погляди, заявляючи, що радянська школа немовби зайшла в глухий кут, що комунізм в СРСР не будеється.

Викликаний на розмову в Костянтинівський РК КП України 12 лютого 1957 р., Тихий також висловлював свої антирадянські погляди в ряді політичних питань; заявив, зокрема, що комунізм ми не будуємо, а що ми будуємо, він, Тихий, і сам не знає, що в колгоспах і радгоспах трудящі злиденно живуть. Вибори в Ради депутатів трудящих назвав комедією, говорив, що демократичний централізм у теперішній час нічим не виправданий і несумісний з демократією, що демократії в СРСР зараз немає, а є вона немовби у Франції та інших державах, що у нас існує нічим не виправдана диктатура Комуністичної партії».

Суд присудив О. І. Тихого до семи років позбавлення волі в таборах та трьох років позбавлення громадянських прав.

У таборах у той час сиділо дуже багато інтелігентних людей, як із України (переважно Західної), так і з усього Союзу. В основному в'язні були на безкамерному режимі – дозволялось ходити по зоні, спілкуватися, навіть вирощувати квіти. Була можливість виписувати і читати журнали, книжки. Батькові друзі–політв'язні, яких він відвідував після звільнення, жили у Москві, Грозному, Коломиї, Дніпропетровську, Івано–Франківську, Херсоні, Архангельську...

Можна сказати, що мордовські табори загартували волю, загострили почуття гідності, відповідальності, національної гордості, розширили і поглибили світогляд Олекси Тихого. Повернувся він із таборів у лютому 1964 року, відбувши термін повністю. У саморобній фанерній валізі лежали ноти, насіння квітів, старенький кларнет, шахи...

Кілька років після звільнення батькові не дозволяли вчителювати, і він працював теслею в Міжколгоспбуді. Потім дозволили викладати в школі, але тільки природничі предмети – фізику, математику, астрономію.

Батько жадібно стежив за публікаціями в «Літературній Україні», за відродженням

української поезії. У мене збереглися подаровані ним збірки поезій Драча, Симоненка, Вінграновського та інших. Добре пам'ятаю появу «Мальв» Іваничука, «Собору» Гончара. Батько купував ці книжки, роздавав друзям і знайомим. Але вже починався період застою. На очах безлюднів хутір, зникали залишки народних звичаїв, люди все більше замикалися в чотирьох стінах біля «блакитного екрану».

У той час батько почав самостійно опрацьовувати поставлені перед собою педагогічні та історичні питання. Захопився історією розвитку української мови, зокрема на Донеччині, що пізніше вилилося у ґрунтовну працю «Думки про рідний Донецький край». Свої роздуми посилав до редакцій газет, один із дописів 1972 року, пізніше визнаний антирадянською агітацією і пропагандою, став приводом визнання батька особливо небезпечним рецидивістом: це означало табір особливого режиму і три додаткових роки покарання.

Формальність у ставленні до навчання як із боку учнів, так і вчителів, ставала для батька нестерпною, і на початку 70-х він написав заяву в ОблВНО, де все це докладно описав і попросив звільнити зі школи: «Так вчити, як можу і хочу, мені не дозволяють, а так, як

дозволяють, – я вважаю негідним». Його викликали в Донецьк, на «розмови». Крім працівників ОблВНО та запрошених спеціалістів із Донецького інституту вдосконалення вчителів, завжди були присутні «ті, кого не відрекомендовували». Заяву про звільнення підписали, батько став працювати спочатку монтажником, потім пальщиком на заводі вогнетривів, пожежником. Це давало час для роздумів, читання, поїздок до друзів, написання листів до газет і органів влади, в яких гостро висвітлювалися болючі соціальні питання, в тому числі, становище української мови.

Жодна з батькових статей не була надрукована, вони не вписувались у загальну мажорну тональність преси, та й біографія не сприяла. Один випадок особливо промовистий: стаття «Домашні завдання», написана для відділу педагогіки газети «Известия», була підготовлена редакцією до друку. Для уточнення особистих даних редакція телеграмою звернулася до автора. Батько саме був у від'їзді, старенька мати вирішила почекати повернення сина, а сільрада на повторну телеграму відповіла: «Був засуджений на 10 років за український націоналізм, зі школи звільнений». Після такої відповіді статтю з

номера зняли, все, що в батька від неї залишилося, – пробний відбиток.

У 1973 році був написаний і відісланий лист Голові Президії Верховної Ради Української РСР Грушецькому, в якому батько протестував проти практики русифікації в Донецькій області. Написано статті «Роздуми про долю української мови і культури на Донеччині», «Вільний час трудящих», «Думки про рідний Донецький край», «Сільські проблеми». Однак надрукувати бодай щось у донецьких газетах не вдалося, хоча неодноразово матеріали обговорювалися в редакціях газет, на зустрічах у районних і обласних органах влади. Творчий доробок батька діяв і в інший спосіб: люди передруковували його статті і заяви, переховували в себе, передавали з рук у руки друзям та однодумцям. То була епоха «самвидаву».

Основною працею, яка зайняла кілька років, стало для батька упорядкування збірника висловлювань «Мова – народ». Пізніше батько долучив до розділу «Поетичне слово про мову» рукопису «Мова – народ» збірку віршів, яку підготувала одна вчителька, теж із Донецької області. Оскільки існували реальні побоювання, що упорядкування такої книжки влада може визнати кримінальним злочином, прізвища вчительки домовилися не вказувати. Я до

сьогодні не знаю її прізвища. Паралельно йшла робота над словником слів, невідповідних нормам української мови (які вживалися насамперед на Донбасі).

### **Із передмови до рукопису книжки «Мова – народ»:**

«...Книга у першу чергу адресується вам, товариші вчителі української мови та літератури, а вже через вас - учням та їхнім батькам. Думається, що в ній знайдуть щось корисне і люди, не зв'язані із школою, особливо інтелігенція...

Хочеться думати, що книга якоюсь мірою сприятиме піднесенню авторитету української мови як серед українців, так і серед інших, що часом мають на неї неправильні, міщанські, а то й шовіністичні погляди. Думається, що в книзі є матеріали, які спонукають до думання, співставлення, аналізу...

У 12 розділах книжки – від «Класики марксизму–ленінізму про національне питання» до «Трохи статистики» – зібрано документи та висловлювання понад 250 авторів.

Рукопис книжки пройшов обговорення в Донецькому університеті та в Донецькому інституті удосконалення вчителів, потім у Києві. Зі схвальним відгуком Інституту філософії АН УРСР рукопис книги був надісланий до видавництва «Радянська школа»

для вирішення питання про її публікацію (як пізніше з'ясувалося, ще рукопис надійшов і «на розгляд» до КДБ). На суді книжка «Мова – народ» батькові не інкримінувалася, лише професор І. І. Стебун з Донецького університету знайшов у ній «глибоко прихований ворожий націоналістичний зміст», про що і заявив на суді. Інкримінувалися батькові інші його роботи.

### **З вироку 1 липня 1977 року:**

Підсудний Тихий у січні 1972 року виготовив ворожий соціалістичному суспільству документ під назвою «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», в якому зводить наклепницькі вигадки, які порочать радянський державний і суспільний лад, навмисне спотворюють реальне становище української радянської культури, з націоналістичних позицій твердить про те, що корінне населення Донеччини нібито позбавлене мистецького життя, що життя вихованої людини нічим «не відрізняється від тваринного». Заявляє, що сучасне становище неначе веде до занепаду культури й асиміляції українського корінного населення. Цей документ Тихий розповсюдив – надіслав рукопис до редакції газети «Радянська Донеччина» з вимогою опублікувати його. Тихий неодноразово на початку 1972 року відвідував редакцію, де в розмові з працівником газети

Непраном М. І. одстоював ненаклепницький зміст свого документа.

Єдино можливим і прийнятним шляхом до зміни ситуації в Україні батько вважав ненасильницьке противлення злу, так, як боровся Магатма Ганді. Основною метою молоді він хотів бачити освіту, науку, культуру.

У 1972 прокотилася хвиля арештів серед української інтелігенції. Батька вона оминула – очевидно, робітник Слов'янського тресту «Енергомонтаж» іще не був «на гачку». Проте з 1974 року КДБ став частіше виникати на батьковому шляху. Його кілька разів затримували, тримали в камері попереднього ув'язнення, 15 червня 1976 року виписали попередження згідно з Указом від 15 грудня 1972 року, на той час, а може, й зараз, неопублікованим. Він вимагав розгляду в суді своїх праць, за які він був попереджений, писав відповідні заяви в суди, але жоден суд його заяв не взяв.

У серпні 1975 року в Гельсінки був підписаний Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Підписавши цей Акт, Радянський Союз узяв на себе зобов'язання поважати права й основні свободи людини, право народів розпоряджатися своєю долею. Правозахисники в усьому соціалістичному таборі вітали появу Акту, пов'язуючи з ним

великі сподівання. У Москві виникла «Московська Гельсінська група», до якої входили і батькові друзі, з якими він підтримував постійні зв'язки.

Переслідування КДБ, періодичні затримання не припинялися. Влітку 1976 року, під час дводенного затримання, КДБ пропонував батькові написати заяву і виїхати за кордон (що, фактично, було останнім попередженням), але він відмовився. Його позиція залишалася незмінною: «Мої однодумці, друзі сидять у таборах. Я мушу робити все, що в моїх силах, щоб звільнити їх. Моє місце тут, в Україні».

Наприкінці 1976 року батько разом з Миколою Руденком, Левком Лук'яненком, Олесем Бердником, Оксаною Мешко та іншими підписав Декларацію про створення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод та Меморандум № 1 цієї групи, в якому наводилися конкретні приклади протиправних дій КДБ і радянського уряду, відомості про українських політв'язнів, використання психіатричних лікарень проти інакомислячих. Це, очевидно, переповнило чашу терпіння КДБ, у домівці О. І. Тихого було проведено обшук і 4 лютого 1977 р. його заарештували. Жодні протести під час досудового слідства не дали результату.

Суд над Миколою Руденком та Олексієм Тихим відбувся у місті Дружківці Донецької області наприкінці червня 1977 року, в «ленінській кімнаті» Дружківського змішторгу. Суд став «відкритим» лише на шостий день судового засідання, але і після цього навіть сестру і матір до зали суду не впустили – «не було місць». Місця були зайняті співробітниками місцевих дружківських контор, які відсиджували там повні робочі дні. Суд відхилив практично всі клопотання звинувачених, і обом були визначені максимальні терміни покарання – сім років таборів і п'ять років заслання Руденкові та десять років таборів особливого режиму і п'ять років заслання Тихому – як рецидивістові. З тих десяти років він відбув сім.

Табір особливого режиму для політв'язнів був іншим, ніж табори початку 60–х. Фактично це була тюрма, в'язні постійно перебували в камерах, навіть робота (прикручування деталей до електричних дротів) виконувалася в тому самому приміщенні. Для годинних прогулянок був двір–колодязь – якихось 6 кв.м., з колючим дротом і вартовим над головами.

Проте боротьба тривала і в таборах – спочатку в Сосновці, в Мордовії, потім у Кучино в Пермській області. В'язні відстоювали свої права голодівками, протестами, за що розплачувалися

карцерами, позбавленням побачень та передач, обмеженнями в листуванні. Лише зрідка вдавалося передати підготовлені в зоні документи на волю: один із таких документів у 1978 році я завіз у Москву і передав А. Д. Сахарову. Очевидно, то був лист О. Тихого і В. Романюка (який відбував покарання в тому ж таборі) «Історична доля України. Лист українських політв'язнів. Спроба узагальнення».

Влітку і восени 1978 року в таборі ЖХ 385/1 в Сосновці батько двічі оголошував голодівку, перша з яких тривала 52 дні, а друга закінчилася на сімнадцятий день кровотечею виразки шлунку. Після двох тяжких операцій батько вижив, але жахливі болі весь час мучили його. Успішність лікування зумовлена була, очевидно, ще й тим, що піднялася ціла хвиля протестів міжнародної громадськості («Міжнародна амністія» та інші організації). Влада не хотіла, щоби в'язень помер за таких обставин, дозволили навіть передати вкрай необхідні ліки і продукти харчування, яких у Мордовії просто не було. Після одужання батька повернули до тієї ж зони в Сосновку, де пізніше опинилися й інші члени Української Гельсінської групи. Боротьба тривала – у 1979 році разом з іншими сімнадцятьма політв'язнями батько підписав «Звернення українського національного визвольного руху в справах української

самостійності», в якому ставилося питання про вихід України зі складу СРСР.

Коли зону особливого режиму в Мордовії ліквідували 1980 року, в'язнів, у тому числі батька, етапом перевели до табору ВС 389/36–1 в селі Кучино Чусовського району Пермської області, через який пройшли десятки українських дисидентів. У цьому таборі обірвалося життя Василя Стуса, та й увесь режим був спрямований на приниження і фізичне знищення в'язнів. Жодного побачення з батьком чи передачі в Кучино не дозволили – за «порушення режиму». Це часто набувало форми знущання: одного разу батька позбавили побачення напередодні визначеної дати, коли я вже був у Кучино.

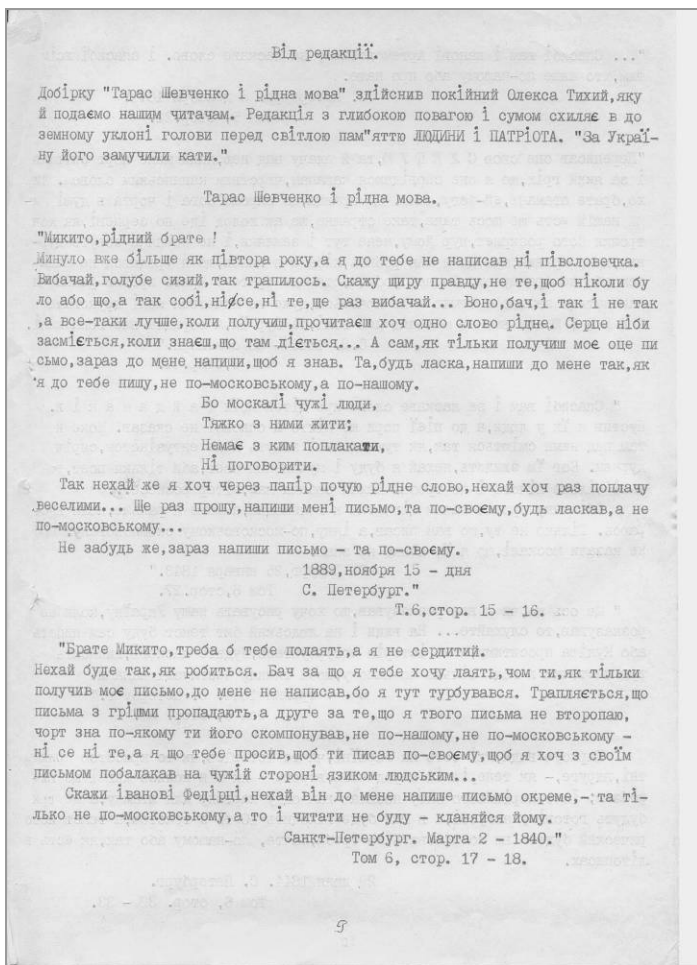
Постійні голодівки, холодні карцери, невиліковна хвороба шлунку настільки послабили здоров'я батька, що його змушені були взяти на обстеження до тюремної лікарні в Пермі. Проте зробити щось уже було неможливо: він, чоловік середнього зросту і середньої статури, важив близько 40 кг і практично не міг навіть сидіти. Мені дали сорокахвилинне побачення, на яке батька ввели попід руки. Він мав просвітлений вигляд, сказав, що не тримає зла на своїх мучителів і вірить у майбутнє України.

Через кілька днів, 6 травня 1984 року, батько помер у тій самій тюремній лікарні. Персонал і лікарі були вражені стійкістю і гідністю, з якими

він прожив свої останні дні. Втім, гідність і наполегливість були його основними рисами протягом усього життя.

Мені не дозволили забрати тіло для поховання в Україні: «Якщо будете наполягати, то результати бактеріологічного аналізу, необхідного для перевезення тіла, можуть показати гепатит, і тоді не заберете його ніколи». КДБ боявся масових акцій при похованні в Україні. Тож ми вчотирьох (заступник начальника зони з режиму, санітар тюремної лікарні, водій вантажівки і я) поховали батька на цвинтарі міста Пермі, поставивши на могилі дерев'яну дощечку з номером політв'язня. І лише через п'ять років настав час для перепоховання в Києві.

*Жовтень 2006р*



Сторінка самвидавного журналу «Каяла» (1990, ред. Ярослав Гомза), де вперше була надрукована добірка Олексі Тихого «Тарас Шевченко і мова»

## КОМЕНТАРІ<sup>1</sup>

### **Стор. 8**

*Микито, рідний брате!* - лист до М.Г.Шевченка  
15.XI.1839

*Шевченко Микита Григорович (1811 — бл. 1870)* — старший брат Шевченка. Під час подорожей поета в Україну брати зустрічалися в 1843, 1845 і 1859 рр. У повісті «Княгиня» Шевченко згадав Микиту в епізоді про залізні стовпи.

*Бо москалі чужі люди,.....* — з поеми Т.Шевченка «Катерина»

### **Стор. 8**

*Брате Микито, треба б тебе полаять, а я не сердитий.* - лист до М.Г.Шевченка 2.III.1840

*Скажи Іванові Федьорці...* — Федьорка Іван Пилипович — сусід родини Шевченків у с Кирилівка

### **Стор. 9**

*... Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово.* — лист до Г. Ф. Квітки-Основ'яненка  
8.XII.1841

*Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович*  
(справжнє прізвище Квітка; літературний

---

<sup>1</sup> Додано Людмилою Огневою

псевдонім — Грицько Основ'яненко; 1778 — 1843) — український письменник.

*Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. — Гулак-Артемовський Петро Петрович (1790 — 1865) — український поет.*

### **Стор. 9**

*Переписав оце свою «Слепую», та й плачу над нею, який – лист до Я. Г. Кухаренка 30.IX.1842*

*Кухаренко Яків Герасимович (1799 — 1862) — український письменник і етнограф.*

*Переписав оце свою «Слепую»... — Задум написати поему «Слепая» виник у поета, очевидно, в процесі роботи над п'єсою «Слепая красавица», про яку він сповіщав Г. Ф. Квітку-Основ'яненка в листі від 8 грудня 1841 р. (див. примітку до цього листа). Але тоді «Слепая» не була надрукована, тривалий час її не включали до збірки творів і після смерті поета. Вперше її опубліковано в журналі «Киевская старина» (1886. — № 6. — С. 310 — 338).*

### **Стор. 12**

*Спасибі вам і за ласкаве слово про дітей моїх – лист до Г.С.Тарновського 25.I.1843*

*Тарновський Григорій Степанович (1788 — 1853) — український поміщик, власник сіл Потоки Київської губернії та Качанівка*

Чернігівської губернії, в яких бував Шевченко. Його враження відбилися пізніше в повісті «Музыкант», в якій Г. С. Тарновського змальовано в образі Арновського.

*Спасибі вам і за ласкаве слово про дітей моїх «Гайдамаків».* — Очевидно, в одному з листів до поета Г.С.Тарновський висловив свої думки про поему «Гайдамаки». Лист цей не відомий.

### ***Стор. 13***

*Ще ось що, чи я вам розказував, що я хочу  
рисувать* – лист до Й.М.Бодянського 6-8.V.1844

*Бодянський Осип Максимович (1808 — 1877) —* український та російський філолог, історик, письменник і перекладач.

*... я хочу рисовать нашу Україну...* — Повернувшись з першої подорожі в Україну, Шевченко задумав намалювати і видати серію офортів про історичне минуле, народний побут, звичаї та природу рідного краю під назвою «Живописная Украина», а за виручені гроші викупити родичів з кріпацтва.

*Куліш Пантелеймон Олександрович (1819 — 1897) —* український письменник, критик, історик, фольклорист, етнограф і перекладач.

### **Стор. 13**

*Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи то -лист до Й.М.Бодянського*  
29.VI.1844

*... із теперішнього бити посилаю вам одну картину для италту... — Шевченко надіслав О. Бодянському офорт «Судня в селі рада».*

### **Стор. 13**

*Давно ворухиться в мене в голові думка, щоб перевести — лист до А.Й.Козачковського*  
14.IV.1854

*Т. Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003.*  
— Т. 6. — С. 78

*Козачковський Андрій Осипович (1812 — 1889)*  
— лікар. Працював у Переяславі, лікував Шевченка, коли той був там.

### **Стор. 14**

*Привітай, друже мій єдиний, оцього уральського*  
лист до Й.М. Бодянського 1.V.1854

*Максимóвич Михáйло Олексáндрович (1804-1873) — історик, філолог, етнограф, ботанік, поет зі старшинського козацького роду на Полтавщині, перший ректор Київського університету ім. Т. Г. Шевченка.*

*Шишков Олександр Семенович* (1754-1841) - російський письменник, військовий і державний діяч. Державний секретар і міністр народної освіти. Один з провідних російських ідеологів часів Вітчизняної війни 1812 року, відомий консерватор, ініціатор видання охоронного цензурного статуту 1826 року. Президент Російської академії, філолог і літературознавець. Адмірал.

*Привітай ... оцього уральського козачину...* — Савичева Микиту Федоровича (1820 — 1885) — офіцера Уральського козачого війська, з яким поет познайомився в травні 1852 р. у Новопетровському укріпленні. У червні того ж року Шевченко намалював його портрет. Про ці зустрічі М. Савичев залишив спогади (Кратковременное знакомство с Т. Г. Шевченко // Казачий вестник. — 1884. — 24, 27 мая).

### ***Стор. 14***

*Мой милый, мой добрый Зигмунт! Благодарю тебя за* – лист до С.Сераковського 6.IV.1855

*Сераковський Зигмунт Гнатович* (1826 — 1863) — учасник польського визвольного руху, 1848 р. засланий солдатом до Оренбурзького Окремого корпусу. З липня 1848 по серпень 1849 р. служив у Новопетровському укріпленні, протягом року — в Уральському, з жовтня 1850 по травень 1854 р. — в Оренбурзі, а потім до

середини 1856 р. перебував у Ак-Мечеті, де служив О. М. Плещеев. Розминувшись з Шевченком у жовтні 1850 р. між Оренбургом та Уральськом, вони вперше особисто зустрілися в Петербурзі після повернення поета із заслання.

***Стор. 14***

*Прислав мені із Пітера курінний Панько Куліш книгу – лист до Я.Г. Кухаренка 2.IV.1857*

***Стор. 17***

*А Куліша як побачиш, то поцілуй його за мене і скажи – лист до А.М. Маркевича 22.IV.1857*

*Маркевич Андрій Миколайович (1830 — 1907) юрист, музикант-аматор; особисто познайомився з Шевченком 1858 р. у Москві.*

*Прислав мені... Панько Куліш... «Записки о Южной Руси»... — 10 листопада 1857 р. Шевченко занотував у щоденнику, що одержав від П. О. Куліша його історичну хроніку «Чорна рада» (СПб., 1857) та збірник фольклорних та етнографічних матеріалів «Записки о Южной Руси» (СПб., 1856. — Т. 1; СПб., 1857. — Т. 2).*

***Стор. 17***

*Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував «Чорну раду» – лист до П.О.Куліша 4-5.XII.1857*

*Куліш Пантелеймон Олександрович (1819 — 1897) — український письменник, критик, історик, фольклорист, етнограф і перекладач.*

***Стор. 17***

*Навчи ти мене, будь ласкав, що мені робить з  
руськими -*

лист до П.О.Куліша 26.XII.1858

***Стор. 17***

*А тепер я захожусь сердиться на тебе,  
отаманове, наш - лист до Я.Г.Кухаренка  
17.I.1859.*

***Стор. 18***

*Шкода, що твої хлопці написали до мене чорт-зна  
по - лист до В.Г.Шевченка 15.V.1860*

***Стор. 18***

*Я оце заходився жениться, то мені, бач, і тут  
треба — лист до В.Г.Шевченка 22, 25.VIII.1860*

*Шевченко Варфоломій Григорович (1821 — 1892) — троюрідний брат Шевченка та його свояк (молодший брат Шевченка Йосип був одружений із сестрою В.Г.Шевченка Мотроною). Поет познайомився з ним 1844 р. Під час свого приїзду в Україну 1859 р. Шевченко відвідав його у Корсуні, просив допомогти придбати земельну ділянку й*

побудувати на ній хату, а також сприяти викупові Шевченкових родичів з кріпацтва. В.Г. Шевченко був одним з організаторів похорону Шевченка, доглядав його могилу в Каневі, брав участь у заходах з увічнення пам'яті Шевченка. Притягався до слідства за зв'язки з учасниками польського повстання 1863 р.

*надія на «Основу» та на «Кобзаря»* - журнал «Основа» та книга «Кобзар»

*подружжє моє зоветься Ликеря* - Л.Полусмакова

*Харитя* — Х. В. Довгополенко. Кріпосна князя Лопухіна, з якою поет хотів одружитися

## **Стор. 18**

*Випускаю оце в люде другого «Кобзаря» свого...* —

Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря»

До 1847 р. «Кобзар» Шевченка видавався двічі. Перше видання, 1840 р., підготовлено до друку за допомогою Є. П. Гребінки та І. П. Мартоса, друге, 1844 р., «Чигиринский Кобзарь и Гайдамаки. Две поэмы на малороссийском языке Т.Г.Шевченка» здійснив петербурзький книготорговець і видавець І. Т. Лисенков. Видання складалося з передруку з незначними змінами творів «Кобзаря» 1840 р., разом з якими було зброшуровано нерозпродані примірники поеми Шевченка «Гайдамаки» (СПб., 1841).

Шевченко не брав до уваги видання І. Т. Лисенкова, оскільки воно не містило нових творів. Нове видання «Кобзаря», підготовку якого поет розпочав на початку 1847 р., за його задумом, мало складатися з нових, ще не друкованих творів. До нього мали ввійти поема «Осика», балади «Русалка» і «Лілея», ряд поезій з альбому «Три літа», ті, що могли пройти (повністю або частково) цензуру. /426/

*...всі друкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило.* — Цей вислів Шевченка не слід розуміти буквально. У 30 — 40-х роках вже були окремі видання українською мовою: твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, А. Метлинського, М. Костомарова, І. Срезневського, видавались альманахи («Ластівка», «Сніп», «Молодик»), збірки фольклору. Друкувалися балади і переклади Л. Боровиковського, поезії М. Петренка, О. Корсуна, С. Писаревського, Я. Щоголева, П. Кореницького та інших українських поетів. Але порівняно з потребами культурного розвитку народу цих публікацій було мало.

*Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів?* — Мовиться про те, що в російській критиці не раз з'являлися відгуки на видання українських творів, в яких твердилося про «безперспективність» розвитку української літератури. З великодержавних позицій

українським письменникам радили писати російською мовою. Шевченко відкидав ці «поради» як безпідставні, й такі, що дезорієнтували українських письменників.

*Кричать о единой славянской литературе, а не хотят і заглянуть, що робиться у слов'ян!* — Тут і далі Шевченко викриває облудність слов'янофільських гасел про створення єдиної слов'янської культури й літератури.

*Скотт Вальтер (1771 — 1832)* — англійський письменник, автор історичних романів, які широко перекладалися в Росії з 20-х років XIX ст., шотландець за походженням.

*... в Едемборге...* — Единбург, місто у Великобританії, столиця Шотландії.

*Борни — Роберт Бернс (1759 — 1796)* — шотландський поет, ще за життя завоював любов і визнання народу Шотландії. В Росії переклади з Р. Бернса почали з'являтися в перші десятиліття XIX ст.

*Сковорода Григорій Савич (1722 — 1794)* — український просвітитель, філософ і поет. Шевченко з жалем констатує, що Г. Сковорода, який був близьким до народу, не став народним поетом, оскільки писав мішаною мовою, що складалася з елементів української, російської та старослов'янської мов. Багато творів Г. Сковорода написав латинською мовою.

*Караджич Вук Степанович (1787 — 1864) —* сербський філолог, історик, етнограф і фольклорист, діяч сербського національного відродження, реформатор сербохорватської літературної мови. Видав кілька збірок сербського фольклору.

*Шафарик Павел-Йосеф (1795 — 1861) —* чеський і словацький філолог, історик, діяч чеського й словацького відродження.

У 1845 р. Шевченко написав поему «Єретик» і поетичну присвяту до неї «Шафарикові».

***Стор. 22***

*Нация без своей собственной, ей только — з*  
*повісті «Близнецы»*

***Стор. 25***

*Штовхаюсь я; аж землячок - з комедії «Сон»*  
*(«У всякого своя доля»)*

***Стор. 25***

*А меж ними і землячки - з комедії «Сон» («У*  
*всякого своя доля»).*

***Стор. 26***

*І Коллара читаєте — з поеми «І мертвим, і*  
*живим, і ненародженим землякам моїм в Україні*  
*і не в Україні живущим моє дружнєє посланіє».*

*Коллар Ян* (1793 — 1852) — чеський і словацький учений і поет, який послідовно обстоював ідею єднання слов'янських народів.

*Танка Вацлав* (1791 — 1861) — чеський філолог і поет, діяч чеського національного відродження. Як і Я. Коллар, обстоював ідею слов'янського єднання.

*Слов'янофіли* — представники одного з напрямів суспільно-політичної думки Росії 40 — 50-х років XIX ст. Найбільш відомі з них — О. С. Хом'яков, брати І. В. та П. В. Кирєєвські, І. С. та К. С. Аксакови, Ю. Ф. Самарін, О. І. Кошелєв, І. Д. Беляєв.

## ***Стор. 26***

*Єсть у мене щирий батько* — з поеми «Гайдамаки»

*Гайдамаки* — учасники народно-визвольної боротьби на Правобережній Україні XVIII ст. проти феодальних та національно-релігійних утисків.

*Єсть у мене щирий батько...* — Йдеться про Григоровича Василя Івановича (1786 — 1865) — історика мистецтва та естетика, професора (з 1828 р.) і конференц-секретаря (1829 — 1859) Академії мистецтв. Походив із України, виявляв інтерес до української культури, дбав про поширення в Україні художньої освіти. Допомогає молодим

українським художникам, які вчилися в Петербурзі. Як секретар (1829 — 1854) петербурзького Товариства заохочення художників, з 1835 р. сприяв навчанню Шевченка в рисувальних класах товариства. Відіграв важливу роль у звільненні Шевченка з кріпацтва, допомагав йому під час навчання в академії. Шевченко присвятив йому поему «Гайдамаки».

***Стор. 27***

*Ну що б, здавалося, слова...* — з вірша «Ну що б, здавалося, слова...»

***Стор. 27***

*...Ради їх* — з вірша «Подражаніє 11 псалму»

***Стор. 28***

*В ком нет любви к стране родной* — з драми «Никита Гайдай»

***Стор. 28***

*Як німець покаже / Та до того й історію / Нашу нам розкаже, ....* Натяк на те, що в тодішній історичній науці була поширена думка про монгольське походження слов'ян. Про це Шевченко міг читати у перекладеній О.М. Бодянським книжці П.-Й. Шафарика «Славянские древности». Згадуючи німецьких істориків В. Шюца, І. Паррота та ін., автор

зазначав: «Одни только те писатели, для коих в их тесном кругозоре познаний мир славянский еще по сию пору покрыт непроницаемым мраком, не перестают, вопреки просвещению нашего века, причислять народ славянский к племени монгольскому...» (Шафарик П. И. Славянские древности. — М., 1837. — Т. 1. — С. 69).

### **Стор. 29**

*Гоголю* — вірш звернено до російського письменника українського походження Миколи Васильовича Гоголя (1809 — 1852), творчість якого Шевченко високо цінував. У листі до В.М. Рєпніної від 7 березня 1850 р. з Оренбурга поет писав: «Я всегда читал Гоголя с наслаждением [...] Перед Гоголем должно благоговеть как перед человеком, одаренным самым глубоким умом и самою нежною любовью к людям! [...] ... наш Гоголь — истинный веститель сердца человеческого!». Особисто письменники знайомі не були..

*Всі оглухли* — похилились В кайданах... байдуже... — Тему національної глухоти й суспільної пасивності українського загалу Шевченко конкретизував і поглибив у написаному через рік посланні «І мертвим, і живим...».

*Ти смієшся, а я плачу...* — Так поет означає найхарактерніші риси Гоголевого та свого письменницького хисту: в Гоголі він бачить великого сатирика, себе ж представляє тим, хто оплакує зганьблену батьківщину.

*Богилова* — болиголов — трав'яниста рослина, росте як бур'ян на засмічених місцях, необроблених городах, луках, лісових галявинах; є сильною отрутою.

## ***Стор. 29***

***Розділ 35 Ісаї***, вільний переспів якого зробив Шевченко, належить до найдавнішої частини книги його пророцтв, що датується другою половиною VIII ст. до н. е. Відштовхуючись від змальованої в Біблії картини пишого буяння природи й одужання німечних у майбутньому земному раю, Шевченко переосмислює й конкретизує її, вносячи в неї актуальні, соціально увиразнені акценти й створюючи таким чином натхненний гімн прийдешній перемозі розкутих від кайданів «рабів німеч» над своїми гнобителями.

*Ісаїя* — один з великих біблійних пророків — релігійних проповідників і політичних ораторів, які зачіпали в своїх проповідях широке коло не лише культових, а й соціальних та морально-етичних проблем. Викривав відступництво верхівки Іудейського царства від законів бога

Яхве, її жадібність і грошолюбство, нещадний визиск безмаєтних, жорстокість до слабких тощо. Погрожував судом і карою Божою, провіщав прихід Месії-рятівника й майбутнє райське життя на землі.

### ***Стор. 30***

*Неофіт* (від грецького neophitos — новонавернений) — новий прибічник певної релігії; у поемі неофіти — перші християни в Стародавньому Римі у I ст. н. е.

### ***Стор. 30***

*А где причина этой несамосознательности* — з повісті «Прогулка...», Новопетровське укріплення

## ЗМІСТ

|                                                   |    |
|---------------------------------------------------|----|
| З передмови О. Тихого до книги «Мова-народ» ..... | 5  |
| ДОДАТОК.....                                      | 31 |
| <i>Тихий В.</i> МОВА ЯК ДОЛЯ .....                | 34 |
| КОМЕНТАРІ.....                                    | 51 |

## **О. ТИХИЙ. «ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО МОВУ»**

*Упорядник*  
ОГНЄВА Людмила

*Відповідальні за випуск:*  
ШАПОВАЛОВ Євген  
ТИХИЙ Володимир  
ОГНЄВА Людмила  
КУРБАЦЬКА Ірина

*Оригінал-макет*  
ОГНЄВА Людмила

**Видання здійснене за сприяння Товариства  
ім. Олекси Тихого**

Підписано до друку . Формат  
Ум.друк.арк. . Друк лазерний. Зам. №  
.Наклад 100 прим.

Віддруковано у друкарні "Норд Комп'ютер" на  
цифрових лазерних видавничих комплексах Rank Xerox  
DokuTech 135 і DocuColor 2060.  
Україна, м. Донецьк, 83003, вул. Разенкова, 6,  
Тел.: (062) 389-73-82, 389-73-86